

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

**POSEBNA IZDANJA
KNJIGA LV**

**ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
Knjiga 9.**

**FONOLOŠKI OPISI
SRPSKOHRVATSKIH/HRVATSKOSRPSKIH,
SLOVENAČKIH I MAKEDONSKIH GOVORA
OBUHVAĆENIH OPŠTESLOVENSKIM
LINGVISTIČKIM ATLASOM**

Redakcioni odbor:

Akademik *Pavle Ivić*, glavn i redakt or (Beograd),
izvanredni član JAZU *Dalibor Brozović* (Zadar), dr *Drago Ćupić* (Titograd),
izvanredni član JAZU *Božidar Finka* (Zagreb), akademik *Tine Logar* (Ljubljana),
mr Slobodan Remetić (Beograd), član suradnik JAZU *Antun Šojat* (Zagreb),
akademik *Božidar Vidoeški* (Skopje), dr *Dragomir Vujičić*, naučni sekretar
(Sarajevo), akademik **[Jovan Vuković]** (Sarajevo)

Urednik

NEDIM FILIPOVIĆ,
redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Sekretar Redakcionog odbora
Mr SLOBODAN REMETIĆ

**SARAJEVO
1981**

ACADEMIE DES SCIENCES ET DES ARTS DE
BOSNIE-HERZÉGOVINE

PUBLICATIONS SPÉCIALES
TOME LV

SECTION DES SCIENCES SOCIALES
Livre 9.

DESCRIPTIONS
PHONOLOGIQUES

DES PARLERS SERBOCROATES/CROATOSERBES,
SLOVÈNES ET MACÉDONIENS PRÉSENTÉS
DANS L'ATLAS LINGUISTIQUE SLAVE

Comité de Rédaction:

Pavle Ivić, académicien, r é d a c t e u r (Beograd),

Dalibor Brozović, membre correspondant de JAZU (Zadar), *dr Drago Ćupić* (Titograd), *Božidar Finka*, membre correspondant de JAZU (Zagreb), *Tine Logar*, académicien (Ljubljana). *mr Slobodan Remetić* (Beograd), *Anun Šojat*, membre collaborateur de JAZU (Zagreb), *Božidar Vidoeški*, académicien (Skopje), *dr Dragomir Vujičić*, secrétaire scientifique (Sarajevo), *Jovan Vučović*, académicien (Sarajevo)

Rédacteur en chef

NEDIM FILIPOVIĆ,
membre de l'Académie des sciences et des arts de Bosnie-Herzégovine

Secrétaire de la Rédaction
Mr SLOBODAN REMETIĆ

S A R A J E V O
1981

MEĐUAKADEMIJSKI ODBOR ZA DIJALEKTOLOŠKE ATLASE
KOMISIJA ZA OPŠTESLOVENSKI LINGVISTIČKI ATLAS

Knjiga I

Autori:

Vida Barac-Grum, Francka Benedik, Ivka Brkić, Dalibor Brozović, Snježana Čerić, Drago Ćupić, Božidar Finka, Nevenka Gošić, Pavle Ivić, Albinca Lipovec, Josip Lisac, Tine Logar, Mijo Lončarić, Gerhard Neuklowsky, France Novak, Martina Orožen, Kosta Peev, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Jakob Rigler, Petar Šimunović, Antun Šojat, Jože Toporišič, Božidar Vidoeski, Dragomir Vujičić, Vesna Zečević

COMITÉ INTERACADEMIQUE POUR LES ATLAS
DIALECTOLOGIQUES
COMMISSION POUR L'ATLAS LINGUISTIQUE DES LANGUES SLAVES

Tom I

Auteurs:

Vida Barac-Grum, Francka Benedik, Ivka Brkić, Dalibor Brozović, Snježana Čerić, Drago Čupić, Božidar Finka, Nevenka Gošić, Pavle Ivić, Albinca Lipovec, Josip Lisac, Tine Logar, Mijo Lončarić, Gerhard Neuklowsky, France Novak, Martina Orožen, Kosta Peev, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Jakob Rigler, Petar Šimunović, Antun Šojat, Jože Toporišič, Božidar Vidoeški, Dragomir Vujičić, Vesna Zečević

S U I Z D A V A Č I

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

C O É D I T E U R S

ACADEMIE MACÉDONIENNE DES SCIENCES ET DES ARTS
ACADEMIE MONTÉNÉGRINE DES SCIENCES ET DES ARTS
ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ACADEMIE SLOVÈNE DES SCIENCES ET DES ARTS
ACADEMIE YOUGOSLAVE DES SCIENCES ET DES ARTS

R e c e n z e n t i :

Nedim Filipović, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
Asim Peco, član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

L e k t o r i — k o r e k t o r i :

Autori i Redakcioni odbor

R e v i z i j a :

Akademik **Pavle Ivić** i mr **Slobodan Remetić**

T e h n i č k i u r e d n i k ,

Enes Ekić

PAVLE IVIĆ

UVOD

Objavljivanje ovog dela prvi je krupniji vidljiv plod dugogodišnjeg zajedničkog naporja jugoslovenskih dijalektologa okupljenih na radu oko lingvističkih atlasa. Cilj knjige je višestruk: dati dijalektologiji jezikâ naših naroda sređene podatke o fonološkim sistemima znatnog broja narodnih govora, dati istoriji tih jezika obaveštenja o glasovnom razvoju u raznim predelima, dati odgovarajući materijal uporednim i tipološkim proučavanjima glasovnih sistema u jezicima sveta. Stičajem okolnosti ova knjiga sadrži više fonoloških opisa slovenačkih, srpskohrvatskih i makedonskih govora nego ukupna dosadašnja naučna literatura. Istovremeno, ovde se nalazi više opisa fonoloških sistema u dijalektima jednog lingvističkog područja nego i u jednoj postojećoj publikaciji u svetu. Ova činjenica, naravno, svedoči o širini zamaha kolektivnog dijalektološkog rada u našoj zemlji.

Ambicija ovog zbornika nije samo da iznese na video veliku količinu novih podataka, već i da pruži sistematsku, doslednu obradu grade savremenim naučnim metodama. Polazeći od novijih tekovina svetske lingvistike, autori gledaju na jezik kao na društveni instrument koji služi za komuniciranje među ljudima. U vezi s tim glasovne pojave se ne posmatraju kao proste skupine činjenica, već kao osmišljeni sistemi znakova koji svojom različitošću omogućavaju obeležavanje različitih značenja. U središtu pažnje su, dakle, inventari glasova kao distinkтивnih jedinica u jeziku (fonema), a zatim i zakonitosti u vezi s rasporedom (distribucijom) fonema u rečima, kao i pitanje istorijskog razvoja glasovnog sistema od praslovenskog jezika do današnjih dijalekata. Takav, strukturalni pristup je počeo prodirati u jugoslovensku dijalektologiju pre četvrt veka; ova knjiga predstavlja rezultat sada već zaokruženog procesa dubokih metodskih promena.

Ima dosta razloga za verovanje da će ovi fonološki opisi podstaći izradu drugih, koji bi se odnosili na mesne govore neobuhvaćene ovom zbirkom. Svakako će opisivačima dijalekata ta zbarka poslužiti kao podsetnik i uzorak, olakšavajući im prikazivanje glasovnih sistema koje obrađuju. Osim toga, postojanje ovakve knjige omogućiće da se bolje odrede izglose raznih fonoloških pojava. Možemo očekivati u skoroj budućnosti publikovanje karata izrađenih na osnovu ove knjige (verovatno uz upotrebu i drugih izvora) s pokazanim arealima određenih fonema, ili pojedinih podsistema u glasovnom sistemu, ili izvesnih distribucionih odnosa.

Rad na ovoj knjizi proizašao je iz posla oko Opštесlovenskog lingvističkog atlasa (OLA), u kojem od 1959. godine učestvuju stručnjaci iz svih slovenskih (i

nekih neslovenskih) zemalja¹. Eksploratori OLA ispitali su na terenu, po upitniku zajedničkom za sve slovenske jezike², oko 850 govora („punktova“) na području slovenskih jezika, od toga 25 slovenačkih, 77 srpskohrvatskih i 24 makedonska. Prikupljanje obimne grade (prosečno oko 3000 podataka po punktu) iz velikog broja narodnih govora omogućilo je izradu međusobno uporedivih opisa njihovih fonoloških sistema. U stvari, prvo bitno je bilo predviđeno da takve opise, u formi skice, sačine sami terenski ispitivači, svaki za svoj punkt³. Međutim, u praksi se taj zahtev pokazao nerealnim i od njega se prečutno odustalo. Kasnije se pojavila nova ideja da se fonološki opisi ipak izrade, i to sistematski, na način koji bi obezbedio bolji kvalitet i laku uporedivost svih opisa. U redakciji i radnim telima OLA preovladalo je mišljenje da bi postojanje takvih opisa bilo veoma korisno prilikom rada na atlasu jer bi učinilo eksplicitnim glasovne odnose među dijalektima i omogućilo sastavljačima karata da glasovne likove zabeležene na terenu pravilno interpretiraju u fonološkoj i dijahroničnoj perspektivi. Time bi se, na primer, izbegle česte nedoumice oko toga koje se razlike među oblicima u građi svode na regularan glasovni razvoj, a koje potiču iz drugih izvora (drukčija tvorba, analogija itd.). Inicijativa za rad na fonološkim opisima došla je iz Morfolofonološke komisije OLA⁴. U vreme jednog od zimskih radnih zasedanja OLA u Moskvi, 23. januara 1974, fonološka potkomisija te komisije⁵ je formulisala, na osnovu predloga prof. Zuzanne Topoliške, nacrt instrukcija za fonološke opise punktova OLA. Taj je nacrt u stvari kodificirao ono do čega se došlo tokom raspravljanja i na osnovu iskustava iz probnih opisa izrađenih u toku prethodnih godina. Plenum Međunarodne komisije za OLA je 1. februara 1974. prihvatio inicijativu za izradu opisa i usvojio

¹ Tim poslom rukovode Komisija za OLA pri Međunarodnom komitetu slavista i Redakcija OLA. U Jugoslaviji ta delatnost spada u delokrug rada Međuakademiskog odbora za dijalektološke atlase, čiji su sadašnji članovi izvanredni član JAZU Dalibor Brozović, dr Drago Ćupić (CANU), izvanredni član JAZU Božidar Finka (naučni sekretar Odbora — zamenik B. Finke u Odboru je član suradnik JAZU Antun Šojat), akademik Pavle Ivić (SANU, predsednik Odbora), akademik Blaže Koneski (MANU), akademik Tine Logar (SAZU), prof. dr Ljatif Muljak (ANUK), prof. dr Martina Orožen (SAZU), prof. dr Branislav Ostojić (CANU), Asim Peco, član ANUBiH, prof. dr Dragoljub Petrović (SANU), akademik Božidar Vidoeški (MANU), dr Dragomir Vujičić (ANUBiH), a članovi saradnici: prof. dr Dušan Jović (SANU), mr Slobodan Remetić (SANU, tehnički sekretar Odbora) i Milija Stanić (SANU).

Od vremena osnivanja do danas članovi Odbora su bili i prof. dr Radomir Aleksić (SANU), akademik Aleksandar Belić (SANU), akademik Josip Hamm (JAZU), akademik Mate Hraste (JAZU), akademik Stjepan Ivšić (JAZU), prof. dr Zvonimir Junković (JAZU), prof. dr Rudolf Kolarić (SAZU), izvanredni član JAZU Milan Moguš, dr Berislav Nikolić (SANU), dopisni član SANU Miliivoj Pavlević, dr Jakob Rigler (SAZU), akademik Mihailo Stevanović (SANU), prof. Krum Tošev (MANU), dr Luka Vujošić (CANU) i akademik Jovan Vuković (ANUBiH).

Odbor se nalazi na staranju Srpske akademije nauka i umetnosti.

Najaktivnije radno telo Odbora je Komisija za OLA, koju sačinjavaju Božidar Vidoeški (predsednik), Pavle Ivić, Tine Logar, Dalibor Brozović, Božidar Finka, Antun Šojat, Dragoljub Petrović, Drago Ćupić, Dragomir Vujičić, mr Kosta Peev, Snježana Čerić, mr Francka Benedik i Slobodan Remetić (sekretar).

² Вопросник Общеславянского лингвистического атласа, Москва 1965, Издательство „Наука“, 269 стр.

³ Вопросник, стр. 10.

⁴ Na čelu te komisije, koja sad nosi naziv Komisija za uopštavajuću transkripciju, nalazi se prof. dr Zuzanna Topolińska (Varšava), ličnost veoma zaslужna za usvajanje i konkretizaciju ideje o izradi fonoloških opisa punktova OLA. Članovi Komisije iz Jugoslavije su Dalibor Brozović i potpisani.

⁵ Prisutni su bili R. I. Avanesov (predsednik Međunarodne komisije za OLA), D. Brozović, V. N. Čekman, A. Habovštiak, I. Kočev, F. Michałk, T. V. Nazarova, V. Sperber, Z. Topolińska, S. Utěšený i A. M. Zaleskij. P. Ivić se u to vreme nije nalazio u Moskvi.

pomenuti nacrt „kao podlogu za rad i eventualnu dalju diskusiju”. Kasniji rad u Komisiji doneo je usavršavanje u raznim pojedinostima i nove verzije instrukcija.

Načelne odluke usvojene 1. februara 1974. nisu naišle na jednak odziv u svim sredinama gde se radi na OLA. Koliko je nama poznato, poslu oko fonoloških opisa živo se pristupilo u Poljskoj, u Nemačkoj Demokratskoj Republici (lužički jezici), u Slovačkoj i u Jugoslaviji.

Komisija za OLA jugoslovenskog Međuakademijskog odbora za dijalektološke atlase odlučila je 29. septembra 1976. godine u Beogradu da se priđe izradi opisa fonoloških sistema svih punktova makedonskog, srpskohrvatskog i slovenačkog jezika koji su uključeni u OLA. Još pre toga bili su sačinjeni prvi opisi, istovremeno u Hrvatskoj (D. Brozović) i Srbiji (P. Ivić). Na sastanku Komisije za OLA u Titogradu 16. novembra 1977. obrazovana je redakcija buduće knjige opisa, na čijem je čelu bio akademik Jovan Vuković iz Sarajeva. Njegova smrt 18. marta 1979. značila je veliki gubitak za jugoslovensku dijalektologiju, a posebno za rad na ovoj knjizi. Na sastanku Komisije za OLA 23. juna 1979. izabran je za glavnog redaktora P. Ivić, s tim da on vodi poslove uz pomoć dvojice sekretara, dr Dragomira Vujičića i mr Slobodana Remetića. U međuvremenu je redakcija bila u dva maha ojačavana uvodenjem novih ličnosti iz kruga članova Komisije za OLA.

Značajnu ulogu u radu autorskog kolektiva odigrali su prvi eksperimentalni opisi koje su izradili D. Brozović (punktovi 24 i 36) i P. Ivić (punkt 55), kao i kasnija preradena verzija opisa punkta 55, koju su autori drugih opisa zatim imali pri ruci, uz ovlašćenje da iz nje preuzimaju i formulacije ukoliko je to potrebno. Posao oko opisa rasplamsao se naročito u 1979. godini; prve konačne verzije dobivene su krajem te godine, a sredinom novembra 1980. zbirka opisa je kompletirana.

Najvažniju formu delatnosti redakcije sačinjavali su sastanci na kojima se raspravljalo o već sačinjenim opisima i o metodskim poboljšanjima koja su proističala iz stečenih iskustava i spoznaja. Na osnovu zaključaka redakcije opisi su bili podvrgavani revizijama, ponekad dalekosežnim. Takvi sastanci su održani u Zagrebu od 27. do 29. juna 1978, na Palama kod Sarajeva 22. i 23. juna 1979, na Kosmaju kod Beograda 17—22. septembra 1979, u Zadru 14—18. decembra 1979. i u Smederevu 14—16. novembra 1980. U vremenu između sastanaka redakcijski posao je obavljan na taj način što je redaktor P. Ivić pregleđao pristigle opise i saopštavao autorima svoje primedbe, dogovarajući se sa njima o potrebnim izmenama u tekstu. Mnogi opisi, naročito oni čija prva verzija potiče iz ranijeg perioda, prošli su kroz nekoliko faza postepenog poboljšavanja i ujednačavanja. Istovremeno je taj posao doprineo metodskom usavršavanju i kristalizaciji pogleda svih koji su u njemu učestvovali. To je bio i prilog snaženju kadra jugoslovenskih fonologa i čak, u izvesnom smislu, stvaranju domaće fonološke škole.

Obim građe na kojoj se zasnivaju opisi u ovoj knjizi u načelu je zavisan od upitnika OLA. Taj upitnik sadrži veliki broj pitanja, ukupno 3454 (doduše, od toga se nekoliko stotina pitanja postavljalo samo u manjem delu ispitanih punktova). Naravno, samo jedan deo pitanja se odnosi na glasovne pojave, ali se o tim pojavama može mnogo saznati i iz odgovora na morfološka, sintaksička i leksička pitanja. Ipak, osetne praznine proizašle su iz činjenice da upitnik OLA nije sastavljen radi posebnih proučavanja triju ovde obuhvaćenih jezika, nego za slovenski jezički svet u celini. Stoga u njemu, i pored relativno visoke mere iscrpnosti u zahvatanju širih problema glasovnog razvoja, nema nekih leksema od kojih zavisi kako će izgledati određene pojedinosti u glasovnim sistemima konkretnih jezika. Tako nedostaju na primer reči kao *umro*, *otro*, *zardao*, *porvao se*, značajne za fonološki

status slogovnog [r] u srpskohrvatskom, ili reč *izjesti*, u načelu jedini primer za [ž] nastalo jekavskim jotovanjem, ili lekseme kao *vradžbina* ili *narudžbina*, s afrikatom [ʒ] dobivenom jednačenjem po zvučnosti. Budući da je samo u retkim prilikama bilo moguće ponovo putovati na teren radi popunjavanja građe, u opisima su ostale praznine, koje su kao takve i isticane. Nekompletност materijala se naročito osećala u oblasti distribucije fonema; tu su u opise često ulazile uopštene formulacije zato što za preciznije određivanje situacije nije bilo dovoljno podataka. Međutim, preuzimanjem široko formulisanih konstatacija iz jednog opisa u drugi ponekad su zamagljene pojedine razlike među govorima.

Opisi su obično nešto potpuniji tamo gde je autor ujedno bio i terenski ispitivač datog govora. U takvim slučajevima on je imao priliku da unese i podatke iz materijala koji se našao u njegovoj beležnici iako nije bio obuhvaćen upitnikom OLA. Upotrebljavana je, tamo gde je bilo potrebno i moguće, u izvesnoj meri i građa skupljena za atlase pojedinčnih jezika (srpskohrvatskog, slovenačkog i makedonskog), kao i građa iz monografija o odgovarajućim govorima. Ovakvi slučajevi nisu mnogobrojni, pored ostalog i zato što mnogi od punktova u OLA nemaju monografija niti su dosad ispitani za domaće atlase.

Sadržajni okvir ove knjige ograničen je, naravno, i brojem i izborom punktova ispitanih za potrebe OLA. Ti su punktovi u načelu odabrani tako da budu zastupljeni svi važniji dijalekatski tipovi, što je uglavnom i ostvareno. Pa ipak, spisak punktova, izrađen još početkom šezdesetih godina, nije obuhvatio neke od govora čiji su fonološki sistemi veoma značajni s istorijskog ili tipološkog gledišta. Moramo zažaliti što se među koricama ove knjige neće naći npr. fonološke analize govorova buzetskog kraja, zapadnog dela Gorskog Kotara, Novog Vinodola, otoka Suska, durmitorskog ili nikšićkog predela, Banatske Crne Gore ili Rekaša, osnovnog dela južnomoravskog područja i Galipolskih Srba. Ponekad je izbor punkta na dijalekatskoj granici, s prelaznim govorom, sprečio da se ocrta tipičan profil neke značajne dijalekatske jedinice. Ni proporcije među dijalekatskim zonama nisu uvek srećno određene; tako je kosovsko-resavska oblast, iako je dijalekatski manje razuđena od prizrensko-timočke, dobila više punktova od ove poslednje. Najzad, iz razloga van moći autorskog kolektiva, nisu mogli biti uključeni punktovi u Pirinskoj Makedoniji.

Bitna ograničenja obuhvatu izlaganja u ovoj knjizi postavila je neophodnost da se publikacija pripremi u određenom roku i da njen obim ne prekorači razumnu meru. Ove su okolnosti obavezivale autore na strogu disciplinu pri izboru pojedinstvo koje će biti uključene. Doduše, dileme oko toga šta treba izostaviti bile su često delikatne. Granice između važnijeg i manje važnog su fluidne i otvaraju mogućnost za različite interpretacije, pa i za arbitrarно odlučivanje. U težnji da se to izbegne, dogovorno su postavljena određena merila.

U načelu se prihvatiло da treba uključivati pojave koje imaju širi domaćaj u jeziku, a izostavljati fenomene leksički usko ograničene. Ipak, pokazalo se da u izvesnim slučajevima ima ozbiljnih razloga da se uzmu u obzir i takve pojedinosti. Tako su iz srpskohrvatskih dijalekata sistematski unošeni podaci o posebnim refleksima u reči *orah* i *ę* u reči *žaoka*, *žalac* ili sl. Obe promene su veoma stare i svojim ishodom osvetljavaju glasovnu vrednost praslovenskih vokala *ě* i *ę* u starosrpsko hrvatskom. Povoljna je okolnost da o pomenutim leksemama grada OLA daje p otrebna obaveštenja. Složena igra asimilacija i disimilacija u konsonantskim grupama u srpskohrvatskom jezičkom prostoru u načelu nije obuhvaćena. Pokušaj da se ta problematika potpunije unese u opise odveo bi u preteranu opširnost, uto-

liko pre što sudbina odgovarajućih grupa često nije jednaka u raznim leksemama gde se one javljaju. U vezi s tim nastajala bi opasnost da opisi ponekad kod čitalaca stvore netačnu sliku jer pojedine relevantne lekseme u gradi nisu zastupljene. Stoga se pribeglo selektivnom pristupu. Tako je npr. praćena sudbina grupa /sc/ i /š/, čije pretvaranje u /hc hč/, /kc kč/ ili /c č/ (tipovi *prahci/prakci/praci, guhče/gukče/guče*) predstavlja značajnu karakteristiku odgovarajućih govornih tipova. Isto tako nije se mogao zaobići ni veoma izraziti čakavski razvoj u oblasti suglasničkih skupina. Sem toga iz te oblasti dosledno su praćena dva problemska kruga od krupnijeg strukturalnog značaja: sudbina početnih grupa okluziv + drugi konsonant i inventar mogućih završnih grupa. Pažnja je posvećena i grupi *hv*, i to zato što ona u mnogim govorima predstavlja jedini izvor iz kojeg je u domaćim rečima glasovnim razvojem stvarana fonema /f/.

Nisu unošene dijalekatske osobine o kojima u materijalu postoje samo fragmentarni podaci. Otuda su na primer iz fonologije sintagme u srpskohrvatskom pominjani uglavnom samo izvesni prozodijski tipovi vezani za proklizu i teritorijalno veoma ograničeni izgovor tipa *otaz bi*, a ne *otaž bi*. Po pravilu nisu obuhvaćene ni pojave o kojima raspolažemo obaveštenjima samo iz nekih govorova, dok za druge nema podataka, ni pozitivnih ni negativnih. Unošenje takvih pojedinosti moglo bi kod čitaoca stvoriti krivu sliku stanja, navodeći ga na zaključak da pojave nema tamo gde se ona ne pominje (s druge strane, nije se moglo svaki put posebno isticati koji podaci nedostaju u materijalu; takav postupak je bio rezervisan za slučajeve kad je to naročito važno). Srećom, pojave koje su zbog ovog ispuštene uglavnom su manjeg značaja. Samo u retkim slučajevima registrovane su pojedine osobine za jedan deo govora, dok se u vezi sa drugima one ne pominju zato što u materijalu nema (dovoljno) potvrda, iako je verovatno da se i tamo javlja isti fenomen, doduše obično u manjoj meri. To važi na primer za redukcije vokala u nekim posleakcenatskim položajima (tip *lisca „lisica“, branla „branila“* i sl.) u jednom delu štokavskih govorova, uglavnom onih severnijih.

U kolektivnom delu većeg broja autora neizbežno se javljaju različiti postupci u vezi s istim problemima. Redakcija je ponekad morala sa žaljenjem zahtevati od autora da izostave određene pojedinosti koje drugde nisu bile uključene u opise. Ipak, u ovome se iz više razloga nije moglo ići do apsolutne jednoobraznosti.

Egzemplifikacija je u načelu navodena štedljivo, pre svega tamo gde je bila potrebna radi pravilnog sagledanja karaktera i obima pojave o kojoj je reč. U odeljcima o poreklu fonema po pravilu nisu uzimane u obzir pozajmljenice, zbog toga što u upitnicima nedostaje građa zaiole potpunije obuhvatanje te problematike, ali još više zato što bi takve studije predaleko odvele rad na ovoj knjizi. Isto tako nisu obuhvatane distribucione kombinacije koje se javljaju samo u pozajmljenicama. Naravno, pozajmljenice su ipak obavezno pominjane tamo gde je data fonema (npr. /f/ ili /ž/ u srpskohrvatskim govorima, /k/ i /g/ u nekim makedonskim) ušla u fonološki sistem prvenstveno preuzimanjem reči iz neslovenskih jezika.

Prilikom postavljanja concepcije knjige vodilo se računa o striktnoj primeni fonološkog metoda, ali je istovremeno doneta odluka da se izbegavaju metodski postupci i formulacije čija bi valjanost bila uslovljena pristajanjem uz određenu fonološku školu ili pravac. Cilj knjige nije da se pokaže preim秉stvo jednog takvog shvatanja nad drugima, nego da se iznesu činjenice na način koji će delo učiniti što šire upotrebljivim. To je obavezivalo, pored ostalog, i na odustajanje od generativnog pristupa materiji, koji bi udaljio knjigu od većine jugoslovenskih jezičkih stručnjaka i njenu upotrebljivost u budućnosti stavio u zavisnost od sudbine jedne

škole mišljenja u lingvistici. Osim toga, za generativne opise bio bi potreban materijal daleko raznostraniji od onoga kojim raspolaže autorski kolektiv, a nedostaju i mnoge predradnje, pa donekle i kadrovski preduslovi.

Tamo gde je fonološka analiza dopuštala alternative, birana su jednostavnija rešenja, bliža glasovnoj stvarnosti. Tako su, na primer, izbegavani povezivanje [j] i [i] u jednu fonemu i bifonematski tretman afrikata i [ʃ], [ħ], a takođe i interpretacija vokalskih dužina kao sekvenca dveju kratkoća.

Autorski kolektiv se čvrsto držao načela da od alternativnih fonoloških solucija treba svaki put birati istu, kako se ne bi stvarao privid nepostojećih razlika među govorima. Tako je na primer novostokavska akcentuacija svugde analizirana na poznati jakobsonovski način, dok su šestočlani vokalski sistemi tipa /i e ə a o u/ u dijagramima uvek predstavljeni u vidu položenog pravougaonika, uz podrazumevanje da su vokali u srednjem stupcu fonetski znatno otvoreni od svojih parnjaka u ostala dva stupca.

Osnovno načelo poretka opisa u ovoj knjizi je da se okupe svi opisi koji se tiču govora istog jezika. Redosled samih jezika — slovenački, srpskohrvatski, makedonski — određen je numeracijom punktova u OLA. I unutar svakog jezičkog područja poredak opisa ide za tom numeracijom, s jedinim izuzetkom srpskohrvatskog jezika, gde je građa prvo grupisana po narečjima (čakavsko, kajkavsko, štokavsko)⁶. Neki od slovenačkih punktova van granica Jugoslavije, kao i skoro svi srpskohrvatski van tih granica, izdvajaju se u atlasu posebnom numeracijom (brojevi 146—149, 146a—148a, 150—153, 168, 169); ti su punktovi, prirodno, u svojim skupovima došli na kraj⁷.

Radi bolje preglednosti i lakše uporedivosti svi opisi imaju u glavnim crtama istu kompoziciju: 1. Inventar fonema, 2. Distribucija, 3. Istoriski izvod. Unutar svakog od tih poglavlja nalaze se odeljci 1. Vokalizam, 2. Konsonantizam, 3. Prozodija. Tako će se npr. pod tačkom 1.1 naći inventar fonema u vokalizmu, pod 1.2 inventar konsonanata, a pod 1.3 inventar distinkтивnih prozodijskih jedinica. Pоказало се, međutim, da ovakva shema, prihvaćena u opšteslovenskim okvirima, ne obuhvata pojave iščezavanja glasova, budući da se u istorijskim izvodima izlaže poreklo svake foneme, ali ne i poreklo onoga što danas ne postoji⁸. Stoga je uveden odeljak 3.4, u kojem se registruju slučajevi iščezavanja glasova. Isto tako je morao biti uveden odeljak 3.5, gde su zabeleženi slučajevi metateze, pojave koja ostaje u senci ako se izlaganje svede na podatke o poreklu svake foneme (tim podacima nije obuhvaćeno mesto foneme u fonematskom nizu).

Od načela da u tekstu opisa ne sme biti redundancija ni ponavljanja odstupalo se samo u ograničenom broju slučajeva, gde je za to bilo posebnog razloga. Tako je usvojeno da se odeljak o prozodijskom inventaru (1.3) završi, gde god tome ima

⁶ Srpskohrvatski govorovi su u ovoj knjizi razvrstani u tri narečja, u skladu s tradicionalnom klasifikacijom. U složeno i sporno pitanje o statusu prizrensko-timočke (torlačke) dijalekatske formacije ovde se nije moglo ulaziti.

⁷ Treba naglasiti da su i govorovi van Jugoslavije u načelu ispitivani na licu mesta, na isti način kao i ostali govorovi obuhvaćeni OLA. Jedini izuzetak čine punktovi u južnoj Makedoniji, na teritoriji Grčke i Albanije. Budući da ispitivanje na licu mesta nije bilo ostvarljivo, moralno se pribeći prikupljanju podataka od lica koja više ne žive u zavičaju, dok je za punkt 112 grada crpena iz postojeće dijalektološke literature (M. Malecki — Z. Gołab). U jednom slučaju (punkt 2) iskorisćen je materijal prikupljen za atlas slovenačkih dijalekata jer ispitivanje za OLA nije izvršeno.

⁸ U istorijskim poglavljima zamisliv je i drukčiji pristup: dati pregled današnjih refleksa fonoloških jedinica u ishodišnom sistemu, a ne pregled porekla postojećih jedinica. Naše opredeljenje u ovom pogledu bilo je prejudicirano dogovorom usvojenim na opšteslovenskom nivou i formulisanim u ranije pomenutim instrukcijama.

mesta, rečenicom koja glasi otprilike „Iz izloženog sledi da u govoru postoje sledeće prozodeme”. Ovo je učinjeno da bi se postigla puna eksplicitnost u određivanju inventara prozodema, budući da se dalje, u odeljcima 2.3 i 3.3, operiše jedinicama iz tog inventara. Osim toga često ima preklapanja između tvrđenja iznetih u poglavljima o distribuciji i o poreklu postojećih glasova. To je normalno, jer se većina izvršenih fonoloških promena ogleda u savremenim sistemima u vidu distribucionih ograničenja, tako da ista činjenica ima dva aspekta, istorijski i sinhronični.

Naravno, od ponavljanja treba razlikovati slučajeve kad se inače slične pojave raspoređuju na razna mesta zato što to traži dosledna primena klasifikacionih kriterija. Tako se podaci o fonetskoj realizaciji pojedinih fonema uvršćuju u poglavlje 1 (Inventar) onda kad se radi o realizaciji nezavisnoj od položaja u reči, dok se poziciono uslovljena realizacija obrađuje u poglavlju 2 (Distribucija). Sonant *r* se u većini opisa pominje na dva mesta: u vokalizmu (među silabemama, [r]) i u konsonantizmu (među sonantima, neslogovno [r]), bez obzira na to što su [r] i [r] često alope iste foneme. To je učinjeno zato što u slogovnoj strukturi reči [r] i [r] imaju sasvim različite funkcije, kao i različitu distribuciju, što sve povezuje jedan od tih glasova s vokalima, a drugi s ostalim (kon)sonantima.

Ovde treba posebno konstatovati dve pojedinosti iz oblasti načina izlaganja gradiva. U načelu se nije moglo ulaziti u pitanje da li su pokazani refleksi fonetski, ili su analoškog porekla, ili su možda uneti iz drugih govora; podaci u ovom smislu davani su samo po izuzetku. U odeljcima o vokalizmu sprovedena je distinkcija između termina *vokal* (= glas koji je to po fonetskoj prirodi isto kao i po slogovnoj funkciji) i *silabem(a)* (= nosilac sloga, koji je najčešće vokal, ali može biti i sonant, u redim slučajevima čak i opstruent).

Međusobno ujednačavanje opisa, koje je zajedničkim naporom autora i redaktora ostvareno u visokoj meri, ipak nije sprovedeno po svaku cenu. Opisi zadržavaju u značajnoj meri lični pečat autorskog posla, kao i izvesne osobenosti koje izviru iz samog materijala. Uz to se opisi slovenačkih i makedonskih govora izdvajaju određenom metodološkom autonomijom (i relativno većom opširnošću), s tim da je mera ujednačavanja opet mnogo veća unutar jednog jezika. Pažljiv čitalac moći će uočiti i poneku nijansu vezanu za naučna središta u kojima su pripremani opisi srpskohrvatskih govora.

Od razlika među opisivačima srpskohrvatskih govora najvažnije su one u pogledu širine navođenja egzemplifikacije, u pogledu unošenja pojedinih leksički ograničenih glasovnih pojava (u odeljcima o distribuciji i u istorijskim izvodima), u pogledu eventualne upotrebe fonetske notacije mesto fonološke u pojedinim kategorijama primera i u pogledu načina prikazivanja izvršenih akcenatskih prenošenja. Takve različitosti nisu dosledno uklanjane jer se smatralo da bi jednoobraznost bila plaćena suviše grubim zadiranjem u autorske tekstove, a često i određenim gubitkom informacije, naročito zato što bi se nejednakost između većeg i manjeg obilja podataka najčešće morala uklanjati uopštavanjem siromašnije soluciјe (za neko znatnije dopunjavanje više nije bilo vremena).

Od usvojenog osnovnog obrasca opisa u velikoj meri odstupa poveća skupina opisa koji, umesto sistematskog pregleda osobina datog govora, sadrže samo spisak razlika prema nekom drugom opisanom govoru. Mogućnost takvog postupka prihvaćena je posle dugih diskusija u autorskom kolektivu, i to prvenstveno zbog potrebe da se opseg knjige zadrži u podnošljivim granicama i da se smanji količina ponavljanja. Osim toga opisi svedeni na nabranje razlika između dvaju govora u stvari reljefnije pokazuju njihov međusobni odnos nego njihovi opisi *in extenso*, koji obave-

zuju čitaoca na zmetno poređenje svake pojedinosti u oba teksta. S druge strane, govori koji su opisani na skraćeni način oštećeni su utoliko što se podaci o njima ne nalaze svi na istom mestu, nego na raznim mestima u istoj knjizi. Još je ozbiljnija šteta što je u takvim opisima izostavljena egzemplifikacija. Čak i kad se radi o istovetnim pojavama, primeri ne moraju biti jednaki, npr. u drugim glasovnim detaljima, ili čak u leksičkom pogledu. Čitalac, prema tome, mora imati na umu da se konstatacije u ovoj knjizi o jednakosti dvaju govora u pogledu neke odlike ne odnose obavezno i na primere u kojima se ona ogleda.

Autorski kolektiv je stao na gledište da upućivačke opise treba davati samo onda kad gorovne osobine to zaista opravdavaju. Taj način nije primenjivan tamo gde bi spiskovi razlika bili odveć dugi i složeni, bez obzira na to što bi oni ipak bili kraći od punih opisa. Ponekad su kombinovana oba metoda, pa su neki delovi opisa davani na standardni način, a drugi u obliku upućivanja na odgovarajuće tačke drugog opisa. U svakom slučaju, izbor između mogućnosti koje su se nudile zavisio je od procene samog autora. Međutim, da bi se taj izbor mogao izvršiti, bilo je neophodno prvo izraditi koncepte punih opisa, što znači da iza sažetosti skraćenih opisa nikako ne stoji manji trud.

U istorijskim poglavljima u opisima (odeljci pod 3) savremeno stanje se ne izvodi neposredno iz praslovenskog, nego iz staroslovenačkog, starosrpskohrvatskog i staromakedonskog sistema. Opisi takvih ishodišnih sistema nalaze se u knjizi ispred opisâ govora datog jezika⁹. Ti su opisi uvedeni zato da bi se istorijski izvodi rasteretili od navođenja procesa jednakih za sve govore na području datog jezika (izlišno je, na primer, za svaki slovenački i srpskohrvatski govor posebno isticati da su u njemu izjednačeni praslovenski vokali /i/ i /y/). U tim je opisima ocrтано stanje u neodređenom („uslovnom“) razdoblju, koje ne mora biti za svaku pojavu hronološki isto, ali koje predstavlja, u svakoj oblasti fonološkog sistema, poslednju fazu zajedničkog razvoja svih govora datog jezika¹⁰. Naravno, prvenstveni cilj tih tekstova nije bio da se rezimiraju činjenice iz istorijske fonologije svakog od triju jezika, ali su tu ipak prvi put, ili bar mnogo šire nego ikad ranije, nabrojeni glasovni procesi zajednički svim govorima datog jezika i utvrđeni sistemi dovoljno stari da se iz njih mogu izvesti sve dijalekatske situacije, ali ne i stariji od toga.

U istorijskim poglavljima ishodišnih sistema ti se sistemi izvode (znacima ←) iz završne faze opšteg praslovenskog razvoja (opet s napomenom da pojedini elementi nisu uvek morali hronološki koegzistirati). Uslovno, u skladu sa shemom usvojenom u OLA, iznosi se kao praslovensko stanje faza koja je prethodila starom jootovanju nevelara, iako su izvesni procesi iz toga ciklusa, zajednički svim slovenskim dijalektima, nesumnjivo ostvareni još u poslednjem razdoblju opšteslovenskog jezičkog razvoja.

U svim tekstovima u ovoj knjizi upotrebljena je ista transkripcija glasova, u osnovi ona koja je usvojena u OLA, s malim dopunama za specifične potrebe jezika

⁹ Jedna ranija verzija *Opisa starosrpskohrvatskog (starohrvatskospanskog) fonološkog sistema*, koji su izradili Dalibor Brozović i Pavle Ivić, objavljena je u radu Dalibora Brozovića *Uz opis starosrpskohrvatskoga fonološkog sustava (izrađen za potrebe Općeslavenskoga lingvističkog atlasa)* u Zborniku radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića, Sarajevo 1977, Posebna izdanja ANUBiH XXXIV, 49–66. U istom radu izložena je i predistorija nastanka toga opisa.

¹⁰ Od toga se odstupilo jedino u vezi sa srpskohrvatskom prozodijom, gde su duboke stare razlike zahtevale rekonstrukciju triju regionalnih troakcenatskih sistema (sistemi B–D). Što se tiče četvrtog, dvoakcenatskog (sistema A), on se morao uvesti zato što je za govore gde je neokut izjednačen sa cirkumfleksom nemoguće odrediti da li su oni pre toga imali troakcenatski sistem tipa B ili C.

o kojima je reč¹¹. Ta je transkripcija u nekim pojedinostima različita od tradicionalne srpskohrvatske, odnosno slovenačke latiničke transkripcije, ali je bliža navikama većine lingvista u svetu. Najupadljiviju razliku čini obeležavanje prozodijskih pojava. Dužina se označava kolonom (:) iza slova, a ne makronom (') iznad slova, a akcenti se prikazuju analitički, a ne sintetički (tako se npr. piše à: ili é mesto á, odn. è). Jugoslovenskom čitaocu ovo može u prvi mah smetati, ali je sistem toliko logičan da je vrlo lako privići se na njega. Od drugih razlika najvažnije su one u vezi s pisanjem x, ž i ī mesto h, đ i ğ. Inače je transkripcija segmentalnih glasova u OLA veoma bliska srpskohrvatskoj i slovenačkoj latinici, posebno u njihovim dijalektološkim adaptacijama. Doduše, ta transkripcija, kao rezultat kompromisa, neizbežnog u velikim kolektivnim poslovima, nije bez slabosti¹². Ipak je ona ovde primenjivana dosledno¹³, radi uporedivosti sa budućim fonološkim opisima govora ostalih slovenskih jezika i, naravno, sa samim OLA.

Primeri su u opisima u načelu davani u fonološkoj notaciji, a ne u fonetskoj koja je primenjivana u izvornim terenskim zapisima za OLA. Praćenje svih glasovnih nijansa ogromno bi uvećalo tehničke teškoće pri pripremanju i štampanju teksta, učinilo bi tekst manje čitljivim i uz to bi stvorilo opasnost da iste glasovne stvarnosti budu različito označene u raznim govorima, budući da su zapisivači neizbežno imali različite navike u percepciji i beleženju glasova. Uostalom, sami ti zapisivači su imali instrukciju da budu uzdržljivi u registrovanju glasovnih nijansa. S druge strane, važniji alofonski fenomeni i inače se konstatuju u samim opisima. Ipak, u manjem broju slučajeva odustalo se od zamenjivanja fonetske notacije fonološkom. To se činilo iz želje da se po mogućnosti što više poštaju metodski postupci autora, a još više zato što odustajanje od fonetskog beleženja u korist fonološkog uvek znači izvestan gubitak informacije o izgovoru. Taj gubitak ponekad može biti značajan, naročito tamo gde su moguće različite fonološke interpretacije.

Primeri u knjizi nisu štampani kurzivom. Pokazalo se da se oni i bez toga dovoljno izdvajaju iz ostalog teksta, prvenstveno time što su akcentovani, a s druge strane upotreba kurziva s dijakriticima učinila bi zadatak štamparije još složenijim.

Slaganje teksta ove knjige, jedne od štamparski najsloženijih lingvističkih publikacija kod nas, stavilo je kolektiv štamparije „Minerva“ u Subotici pred nesvakidašnje probleme. Taj je kolektiv s ljubavlju i sa svim izuzetnim zalaganjem nastojao da tekst složi u svakom pogledu na dostojan način, ne mireći se s polovičnim rešenjima i trudeći se da svaki put obezbedi znakove u skladu s rukopisom knjige. Glavni teret tog napora poneo je na svojim plećima šef proizvodnje Bela Berkeš. Redakcija sa priznanjem i istinskom zahvalnošću beleži ove činjenice.

¹¹ O ovome, kao i uopšte o transkripciji u ovoj knjizi, obaveštava tekst Dalibora Brozovića: *O fonetskoj transkripciji*, dalje u ovoj knjizi. Dopunski znaci su morali biti uvedeni i za istorijsku prozodiju, koja u materijalu OLA nije zastupljena. Ishodišni sistemi su opisani pomoću tradicionalnih simbola slovenske, odnosno slovenačke i srpskohrvatske akcentologije; ti se simboli javljaju i desno od znaka ← u istorijskim izvodima za pojedinačne govore. Praslavenski sistem (koji se pojavljuje samo desno od znaka ← u istorijskim izvodima ishodišnih sistema) označen je takođe simbolima koji predstavljaju baštinu domaće (i slavističke) nauke o akcentima.

¹² Po našem shvatanju nepodesan je, na primer, znak à u vrednosti vokala između a i e. U jugoslovenskoj nauci taj se znak upotrebljava za sasvim drukčiji glas (zadnje a, eventualno s neštolabijalizacije), dok bi za glas o kojem je reč bolje odgovarao npr. znak à, dakle à sa dijakritikom ispod slova (u transkripciji OLA prostor iznad vokalskog slova rezervisan je za akcente). Kod nas je znak à prvi upotrebio Branko Miletić još 1940. u studiji *Crnčički govor* (SDZb IX).

¹³ Izvesno odstupanje stvara jedino upotreba znaka ' mesto ~ za čakavski akut u opisima govora br. 146a i 148a; redakcija nije želeta dirati u autorovo beleženje.

Redakcija duguje veliku zahvalnost Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Makedonskoj akademiji na naukite i umetnostite, Slovenskoj akademiji znanosti in umetnosti i Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, koje svojim sredstvima i organizacionim naporima omogućavaju sav obimni rad oko OLA u Jugoslaviji, pa su pružile i punu podršku nastojanjima da se ovo delo pripremi i napiše. Zahvaljujemo takođe Zavodu za jezik u Zagrebu, Institutu za srpskohrvatski jezik u Beogradu, Institutu za južnoslovenske jezike u Novom Sadu i Institutu za makedonski jazik „Kreste Misirkov“ u Skoplju za spremnost s kojom su prihvatali uključivanje svojih saradnika u rad na OLA i na ovoj knjizi. Posebno smo obavezni Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, koja je odlukom da u svoja izdanja uvrsti ovaj plod zajedničkog truda jugoslovenskih lingvista još jednom potvrdila veliku širinu svojih vidika i svojeg staranja o nauci. Najzad, želim da u ime redakcije na ovom mestu odam poštu preminulom prvom glavnom redaktoru ove knjige, akademiku Jovanu Vukoviću, koji se tokom dveju decenija s neumornom ljubavlju zalagao na poslovima oko Opštесlovenskog lingvističkog atlasa.

SPISAK ISPITANIH GOVORA¹

Slovenski jezik

1. *Solbica (Stolvizza)*, Italija, občina Ravenca (Prato di Resia), zapisovalci T. Logar, B. Meriggi 1968.
2. *Ošne pri Sv. Lenartu (Osgnetto)*, Italija, o. Sv. Lenart (S. Leonardo), zapis. T. Logar 1978.
3. *Sv. Križ (S. Croce)*, Italija, o. Trst (Trieste), zapis. T. Logar, B. Meriggi 1970.
4. *Šmartino v Brdih*, o. Nova Gorica, zapis. T. Logar 1971.
5. *Komen*, o. Sežana, zapis. M. Orožen 1968.
6. *Cerkno*, o. Idrija, zapis. J. Rigler 1966.
7. *Srednja vas v Bohinju*, o. Radovljica, zapis. T. Logar 1967.
8. *Horjul*, o. Ljubljana-Vič, zapis. T. Logar 1964.
9. *Valburga pri Smledniku*, o. Ljubljana—Šiška, zapis. M. Tavčar 1975.
10. *Luče*, o. Mozirje, zapis. J. Rigler 1967.
11. *Pomjan*, o. Koper, zapis. M. Orožen 1971.
12. *Hrušica*, o. Ilirska Bistrica, zapis. J. Rigler 1966.
13. *Babno polje*, o. Cerknica, zapis. A. Lipovec 1968.
14. *Ribnica*, o. Ribnica, zapis. J. Rigler 1968.
15. *Dragatuš*, o. Črnomelj, zapis. T. Logar 1972.
16. *Bučka*, o. Sevnica, zapis. F. Novak 1966.
17. *Mostec*, o. Brežice, zapis. J. Toporišič 1966.
18. *Šmarje pri Jelšah*, o. Šmarje, zapis. M. Orožen 1967.
19. *Spodnja Ložnica*, o. Slovenska Bistrica, zapis. J. Rigler 1969.
20. *Videm ob Ščavnici*, o. Gornja Radgona, zapis. J. Rigler 1970.
21. *Gomilice*, o. Lendava, zapis. J. Ftičar 1969—71.
146. *Potoče (Potschach)*, Avstrija, o. Hermagor, okraj Beljak (Villach), zapis. T. Logar 1966.
147. *Breznica pri Št. Jakobu v Rožu (Friesnitz)*, Avstrija, o. Št. Jakob (St. Jakob), okraj Beljak (Villach), zapis. J. Rigler, M. Janežič 1966—67.
148. *Kneža (Grafenbach)*, Avstrija, o. Djekše (Diex) i o. Grebinj (Griffen), okraj Velikovec (Völkermarkt), zapis. P. Zdovc 1971.
149. *Gornji Senik (Felsőszölnök)*, Madžarska, okraj Körmend, o. Felsőszölnök, zapis. T. Logar, P. Király.

¹ Ovaj spisak s opširnijim podacima o ispitanim punktovima ali, na žalost, ne bez pogrešaka objavljen je u knjizi *Общеславянский лингвистический атлас, Всемирный выпуск. Общие принципы, Справочные материалы*, Москва 1978, Издательство „Наука”, 254 стр.

Srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik

22. Žminj, SR Hrvatska, o. Pula, ispit. P. Šimunović 1972.
23. Cres, SRH, otok Cres, o. Mali Lošinj, ispit. A. Šojat 1972.
24. Dobrinj, SRH, otok Krk, o. Krk, ispit. I. Jelenović 1969.
25. Rukavac, SRH, o. Matulji, ispit. V. Barac-Grum 1972.
26. Močila, SRH, o. Karlovac, ispit. V. Barac-Grum 1970.
27. Domagović, SRH, o. Jastrebarsko, ispit. V. Zečević 1969.
28. Domaslovec, SRH, o. Samobor, ispit. A. Šojat 1972.
29. Začretje, SRH, o. Zagreb, ispit. A. Šojat 1968.
30. Cubinec, SRH, o. Križevci, ispit. A. Šojat 1970.
31. Prelog, SRH, o. Čakovec, ispit. A. Šojat 1972.
32. Virje, SRH, o. Đurđevac, ispit. A. Šojat 1971.
33. Trnovac, SRH, o. Gospic, ispit. M. Lončarić 1975.
34. Brinje, SRH, o. Brinje, ispit. B. Finka 1972.
35. Trebarjevo Desno, SRH, o. Sisak, ispit. A. Šojat 1970.
36. Mala Peratovica (kod Grubišnog Polja), SRH, o. Bjelovar, Srbi², ispit. P. Šimunović 1968.
37. Sali, SRH, Dugi otok, o. Zadar, ispit. B. Finka 1969.
38. Lohovo, SR Bosna i Hercegovina, o. Bihać, Srbi, ispit. J. Vuković 1969.
39. Magiča Mala, SRH, o. Nova Gradiška, ispit. I. Verić-Vojt 1968.
40. Strizivojna, SRH, o. Đakovo, ispit. S. Sekereš 1968.
41. Valpovo, SRH, o. Valpovo, ispit. S. Sekereš 1968.
42. Komiža, SRH, otok Vis, o. Komiža, ispit. P. Šimunović 1968.
43. Trogir, SRH, o. Trogir, ispit. P. Šimunović 1976.
44. Vrbanj, SRH, otok Hvar, o. Hvar, ispit. P. Šimunović 1972.
- 44a. Kruč (Acquariva Collecroce), Italija, provincija Molise, region Abruzzi, Hrvati, ispit. D. Brozović, B. Meriggi 1968.
45. Otok, SRH, o. Sinj, ispit. M. Šimundić 1968.
46. Guber, SRBiH, o. Livno, Hrvati, ispit. M. Šimundić 1967.
47. Drvenice, SRBiH, o. Bugojno, Muslimani, ispit. J. Vuković 1967.
48. Dobretići, SRBiH, o. Jajce, Hrvati, ispit. B. Dabić 1969.
49. Vijaka, SRBiH, o. Vareš, Hrvati, ispit. S. Remetić, 1974—75.
50. Špionica, SRBiH, o. Srebrenik, Muslimani, ispit. S. Karačević 1965.
51. Tramošnica, SRBiH, o. Gradačac, Hrvati, ispit. S. Karačević 1966.
52. Gradište, SRH, o. Županja, ispit. B. Finka, A. Šojat 1970.
53. Sivac, SR Srbija, SAP Vojvodina, o. Kula, ispit. M. Pižurica 1973.
54. Jazak, SRS, SAPV, o. Irig, ispit. P. Ivić, 1972, 1973, 1975.
55. Bašaid, SRS, SAPV, o. Kikinda, ispit. P. Ivić 1972—73.
56. Lastovo, SRH, otok Lastovo, o. Lastovo, ispit. D. Brozović 1974—75.
57. Grude, SRBiH, o. Ljubuški, Hrvati, ispit. M. Šimundić 1967.
58. Lug, SRBiH, o. Jablanica, Muslimani, ispit. G. Kraljević 1968.
59. Kreševo, SRBiH, o. Kreševo, Hrvati, ispit. B. Dabić 1968, N. Gošić 1980.
60. Milići, SRBiH, o. Vlasenica, Srbi, ispit. D. Vujičić 1971.
61. Žepa, SRBiH, o. Rogatica, Muslimani, ispit. S. Vukomanović 1970.
62. Osladić, SRS, o. Osečina, ispit. M. Stanić 1968, 1974, S. Remetić 1980.

² Nacionalnost ispitivanog stanovništva isticana je posebno samo tamo gde se ne poklapa s osnovnom nacionalnošću date republike, a takođe i u SR Bosni i Hercegovini. U punktovima s mešovitim stanovništvom označena je samo nacionalnost čiji je govor prikazan.

63. *Nemenikuće*, SRS, o. Sopot, ispit. R. Aleksić 1968, S. Remetić 1980.
64. *Uljma*, SRS, SAPV, o. Vršac, ispit. P. Ivić 1973, 1975.
65. *Cavtat*, SRH, o. Dubrovnik, ispit. D. Brozović 1974—75.
66. *Jasenik*, SRBiH, o. Gacko, Srbi, ispit. S. Vukomanović 1969.
67. *Kriva Rijeka*, SRS, o. Čajetina, ispit. R. Aleksić, M. Nikolić 1975, 1976.
68. *Pakovraće*, SRS, o. Čačak, ispit. I. Stevović 1967, S. Remetić 1975.
69. *Glibovac*, SRS, o. Smederevska Palanka, ispit. I. Stevović 1967, S. Remetić 1974, 1975.
70. *Kula*, SRS, o. Požarevac, ispit. R. Aleksić 1967, S. Remetić 1974, 1975.
71. *Radovići*, SR Crna Gora, o. Tivat, ispit. R. Aleksić 1967, D. Petrović 1975.
72. *Reževići*, SRCG, o. Budva, ispit. R. Aleksić 1967, S. Remetić 1974.
73. *Gorana*, SRCG, o. Bar, Muslimani, ispit. D. Ćupić 1972.
74. *Njeguši*, SRCG, o. Cetinje, ispit. L. Vujović 1967.
75. *Golubovci*, SRCG, o. Titograd, ispit. D. Ćupić 1972.
76. *Trebaljevo*, SRCG, o. Kolašin, ispit. R. Aleksić 1967, M. Pižurica 1974.
77. *Andželat*, SRCG, o. Ivangrad, ispit. R. Aleksić 1967.
78. *Trijebine*, SRS, o. Sjenica, Muslimani, ispit. S. Remetić 1973.
79. *Tučep*, SRS, SAP Kosovo, o. Rakoš, ispit. S. Remetić 1973.
80. *Srbovac*, SRS, SAPK, o. Kosovska Mitrovica, ispit. S. Remetić 1974—75.
81. *Drenča*, SRS, o. Aleksandrovac, ispit. R. Aleksić 1966.
82. *Velika Kruševica*, SRS, o. Rekovac, ispit. R. Simić 1972.
83. *Bukovac*, SRS, o. Despotovac, ispit. I. Stevović 1968, S. Remetić 1974—75.
84. *Orahovac*, SRS, SAPK, o. Orahovac, ispit. S. Remetić 1973.
85. *Pljačkovica*, SRS, o. Vranje, ispit. S. Remetić 1973.
86. *Donji Dušnik*, SRS, o. Gadžin Han, ispit. I. Stevović 1972, S. Remetić 1974—75.
87. *Kalna*, SRS, o. Knjaževac, ispit. S. Remetić 1973.
88. *Jasenica*, SRS, o. Negotin, ispit. D. Jović 1972.
- 146a. *Stinjaki (Stinatz)*, Austrija, Gradišće, Hrvati, ispit. H. Koschat 1970.
- 147a. *Čemba (Schandorf)*, Austrija, Gradišće, Hrvati, ispit. G. Neweklowsky 1972—74.
- 148a. *Pajnrgt (Baumgarten)*, Austrija, Gradišće, Hrvati, ispit. H. Koschat 1969.
150. *Pogan (Pogány)*, Mađarska, županija Baranja, Hrvati, ispit. P. Stepanov, D. Brozović 1973—74.
151. *Dušnok (Dusnok)*, Mađarska, županija Bač-Kiškun (Bács-Kiskun), Hrvati, ispit. P. Stepanov, D. Brozović 1973—74.
152. *Lovra (Lörév)*, Mađarska, Peštanska županija, Srbi, ispit. P. Stepanov 1974—75.
153. *Homok (Fertőhomok)*, Mađarska, županija Győr-Sopron, Hrvati, ispit. I. Mokuter 1974.
168. *Klokotić (Clocotici)*, Rumunija, o. Lupak (Lupac), Hrvati, ispit. V. Vesku (V. Vescu) 1969.
169. *Svinica (Svinija)*, Rumunija, županija Mehedinți (Mehedinți), Srbi, ispit. M. Tomić 1963—68.

Македонски јазик

90. *Лазарополе*, о. Дебар, испитувач Б. Видоески 1965.
92. *Вруток*, о. Гостивар, испит. А. Поповски, К. Пеев.
93. *Тетово*, испит. Б. Видоески 1969.
94. *Ракојинци*, о. Скопје, испит. К. Пеев.
95. *Љубанце*, о. Скопје, испит. Б. Видоески 1969.
96. *Радожда*, о. Струга, испит. Б. Видоески 1971.
97. *Звечан*, о. Македонски Брод, испит. Б. Видоески 1967.
98. *Шлєтово*, о. Кратово, испит. Б. Видоески, К. Пеев 1970, 1974.
99. *Пештани*, о. Охрид, испит. Б. Видоески 1971.
100. *Извор*, о. Титов Велес, испит. К. Пеев.
101. *Дихово*, о. Битола, испит. Б. Видоески.
102. *Витолиште*, о. Битола, испит. К. Пеев.
103. *Радовиш*, испит. Б. Видоески.
104. *Берово*, о. Берово, испит. К. Пеев.
105. *Фурка*, о. Гевгелија, испит. К. Пеев.
106. *Бобоштица* (*Boboshtica*), Албанија, област Корча, испит. L. Djamo-Diaconića 1971.
107. *Вамбел* (*Μοσχοχωριον*), Грција, реон Костур, испит. К. Пеев 1972.
108. *Нестрам* (*Νεστοριον*), Грција, р. Костур, испит. Б. Видоески.
109. *Тиолишка* (*Τοιχιον*), Грција, р. Костур, испит. Б. Видоески.
110. *Тремно* (*Καρδια*), Грција, р. Кајлар, испит. К. Пеев.
111. *Кронцелево* (*Κερασει*), Грција, р. Воден, испит. К. Пеев 1972.
112. *Висока* (*Οσσα*), Грција, р. Солун, испит. M. Małecki 1933-34.
113. *Секавец* (*Λιβαδοχωριον*), Грција, р. Серез, испит. К. Пеев.
- 113а. *Плевна* (*Πετρονόσσα*), Грција, р. Драма, испит. К. Пеев.

PODACI O ISPITIVAČIMA

Aleksić Radomir, dr, profesor univerziteta, Beograd (63, 67, 70, 71, 72, 76, 77, 81)

Barac-Grum Vida, mr, znanstveni asistent Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb (25, 26)

Brozović Dalibor, dr, profesor Filozofskog fakulteta u Zadru, izvanredni član JAZU (44a, 56, 65, 150, 151)

Ćupić Drago, dr, viši naučni saradnik Instituta za srpskohrvatski jezik u Beogradu (73, 75)

Dabić Bogdan, dr, vanr. prof. Filozofskog fakulteta u Sarajevu (48, 59)

Djamo-Diaconița Lucia, dr, profesor Fakulteta za slavistiku u Bukureštu (106)

Finka Božidar, dr, znanstveni savjetnik Zavoda za jezik IFF, izvanredni član JAZU, Zagreb (34, 37, 52)

Ftičar Jože, saradnik Radio-televizije Ljubljana (21)

Gošić Nevenka, stručni savjetnik ANUBiH, Sarajevo (59)

Ivić Pavle, dr, profesor univerziteta, redovni član SANU, Beograd (54, 55, 64)

Janežič Marija, profesor srednje škole, Jesenice (147)

Jelenović Ivan, vanjski suradnik Zavoda za jezik IFF, Zagreb (24)

Jović Dušan, dr, profesor Filološkog fakulteta u Beogradu (88)

Karačević Smail, profesor Pedagoške akademije u Tuzli (50, 51)

Király Péter, dr, profesor univerziteta, Budimpešta (149)

Koschat Helene, dr, Institut za prevodioce Bečkog univerziteta (146a, 148a)

Kraljević Gojko, muzejski savjetnik, Zemaljski muzej, Sarajevo (58)

Lipovec Albinca, lektor Filozofskog fakulteta u Ljubljani (13)

Logar Tine, dr, profesor univerziteta, redovni član SAZU, Ljubljana (1, 2, 3, 4, 7, 8, 15, 146, 149)

Lončarić Mijo, dr, znanstveni suradnik Zavoda za jezik IFF, Zagreb (33)

Małecki Mieczysław, dr, profesor univerziteta, Krakov (112)

Meriggi Bruno, dr, profesor univerziteta, Milano (1, 3, 44a)

Mokuter Ivan, dr, Katedra slovenske filologije Univerziteta u Budimpešti (153)

Neweklowsky Gerhard, dr, profesor Univerziteta u Klagenfurtu (Celovec) (147a)

Nikolić Miroslav, mr, asistent Instituta za srpskohrvatski jezik, Beograd (67)
Novak France, viši stručni saradnik SAZU, Ljubljana (16)

Orožen Martina, dr, profesor Filozofskog fakulteta u Ljubljani (5, 11, 18)

Peev Kosta, mr, naučni saradnik Instituta za makedonski jazik „Kreste Misirkov”, Skopje (92, 94, 98, 100, 102, 104, 105, 107, 110, 111, 113, 113a)

Petrović Dragoljub, dr, profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (71)

Pižurica Mato, mr, asistent Instituta za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (53, 76)

Popovski Ariton, dr, stručni savetnik Instituta za makedonski jazik „Kreste Misirkov”, Skopje (92)

Remetić Slobodan, mr, asistent SANU, Beograd (49, 62, 63, 68, 69, 70, 72, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87)

Rigler Jakob, dr, znanstveni savetnik SAZU, Ljubljana (6, 10, 12, 14, 19, 20, 147)

Sekereš Stjepan, profesor srednje škole, Našice (40, 41)

Simić Radoje, dr, profesor Filološkog fakulteta u Beogradu (82)

Stanić Milija, stručni savetnik Instituta za srpskohrvatski jezik Beograd (62)

Stepanov Predrag, dr, Budimpešta (150, 151, 152)

Stevović Igrutin, dr, profesor univerziteta, Beograd (68, 69, 83, 86)

Šimundić Mate, dr, profesor Pedagoške akademije u Mariboru (45, 46, 57)

Šimunović Petar, dr, znanstveni savjetnik Zavoda za jezik IFF, Zagreb (22, 36, 42, 43, 44)

Šojat Antun, dr, znanstveni savjetnik Zavoda za jezik IFF, član suradnik JAZU, Zagreb (23, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 52)

Tavčar Milena, profesor srednje škole, Ljubljana (9)

Toporišić Jože, dr, profesor Filozofskog fakulteta u Ljubljani (17)

Verić-Vojt Ivanka, lektor, Zagreb (39)

Vidoeški Božidar, dr, profesor Filološkog fakulteta, redovni član MANU, Skopje (90, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 108, 109)

Vujičić Dragomir, dr, viši naučni saradnik ANUBiH, Sarajevo (60)

Vujović Luka, dr, stručni savjetnik Muzeja, Cetinje (74)

Vukomanović Slavko, dr, profesor Filološkog fakulteta u Beogradu (61, 66)

Vuković Jovan, dr, profesor univerziteta, redovni član ANUBiH, Sarajevo (38, 47)

Zdovc Pavel, dr, lektor Instituta za slovensku filologiju Bečkog univerziteta (148)

Zečević Vesna, mr, znanstveni asistent Zavoda za jezik IFF, Zagreb (27)

DALIBOR BROZOVIC

O FONETSKOJ TRANSKRIPCII

Fonetska transkripcija u ovom zborniku fonoloških opisa slovenskih, hrvatsko-srpskih/srpskohrvatskih i makedonskih punktova u Općeslavenskom lingvističkom atlasu (OLA) temelji se na fonetskoj transkripciji u OLA, kako je objavljena u izdanjima *Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva, Nauka, 1965, str. 9—19, i (s manjim dopunama) *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Vstupitel'nyj vypusk*, Moskva, Nauka, I izdanje 1978, str. 57—72. Znakovlje za glasove koji se ne pojavljuju u dijalektima jugoslavenskih jezika izostavljeno je, a kako se pojavila potreba da se u ovom specijalnom izdanju precizira fonetska priroda nekih južnoslavenskih glasova, dodani su znaci [b g d ð č š ž ʌ] za specifične koruške (prva tri znaka) i makedonske (3. i 4. znak) spirante, za rezultate cakavske neutralizacije opozicija s~š, z~ž i rjeđe c~č (5—7. znak) i za glas koji se javlja u makedonskim govorima i nalazi se na vokalskom trokutu između glasova predstavljenih znakovima [a] i [ə] (posljednji znak).

Transkripcija u OLA, zajedno s našim dopunama, zasniva se na latiničkoj abecedi, s dodanim znakovima iz grčkoga i ciriličkog pisma i iz međunarodne fonetske transkripcije (podrobnije u navedenom uvodnom svesku OLA). Ta transkripcija nije bez nedostataka, ali kako fonološki opisi u ovome zborniku obuhvaćaju samo punktove OLA i kako su rađeni na materijalu sabranome za potrebe OLA, pa će služiti i za bolju interpretaciju karata i drugih izdanja OLA, nisu vršene nikakve izmjene, čak ni tamo gdje bi stanovita usavršavanja inače u načelu bila poželjna. Šteta zbog toga, a i zbog stanovite neusklađenosti s transkripcionim tradicijama u slovenistici, serbokroatistici i makedonistici, svakako je manja od štete koju bi izazvala nesumjerljivost s publikacijama OLA.

Fonetskom transkripcijom obuhvaćeni su:

1. Znakovi za osnovne glasove; to su slova ili bez dijakritičkih oznaka (a, b, x, γ, ο, ...) ili s dijakriticima ograničene (nesistemne) upotrebe (č, ȝ, ī, ī, ȝ, ...,¹). Polazeći od tih znakova za osnovne glasove dobivamo znake za ostale glasove.

¹ Kompletan spisak donosi se u već spomenutom uvodnom svesku OLA i zajedno s navedenim dodanim znakovima ponavlja ovdje u pregledu osnovnih znakova s primjerima. Tu su potrebne dvije napomene: u OLA je raspored nešto drugačiji (tamo npr. dijakritici na znakovima tipa č, ȝ, ȝ nisu uvršteni među dijakritičke oznake ograničene upotrebe, posve neopravdano), i drugo, neki dijakritici ograničene upotrebe ipak su sistemni npr. za glasove tipa č, ē, č, za tzv. zasople vokale, a donekle i za ȝ, ȝ, e.

2. Gornje i donje dijakritičke oznake, sistemno upotrebljive u načelu uz svaki znak za osnovne glasove ili bar uz svaki znak za glasove glavnih klasa (vokali, sonanti, šumni konsonanti):

- a) nosni izgovor vokalâ i [j] označuje se „repićem” ispod znaka: à, è, ù, ï itd.
- b) neslogovnost vokala označuje se „lukom” ispod znaka: ï, ù, rjeđe kod ostalih.
- c) diftonzi u kojima se slogovnost proteže na oba člana označuju se „dužicom” ispod obaju znakova: uò, ie, oà itd.
- d) slogovnost sonanata označuje se kružićem ispod znaka: r, l, n itd.
- e) bezvučnost sonanata i šumnih konsonanata označuje se „strešicom” ispod znaka kada je pozicionoga karaktera, uz zadržavanje nenapetosti karakteristične za zvučne šumne konsonante: d, z, r, n itd.
- f) poluzvučnost šumnih konsonanata označuje je „kukicom” ispod znaka: b, d, ž, itd.
- g) palataliziranost (dijeznost) suglasnikâ (sonanata i šumnih konsonanata) označuje se apostrofom postavljenim u gornjoj liniji desno od znaka: l', m', p', s', ž', č' itd.

3) Eksponirani osnovni i s pomoću dijakritikâ dobiveni znakovi. Eksponentima se označuju:

- a) glasovi s oslabljenom artikulacijom, npr. *hs/sh D²* čí:ta^t, mûha, krù:vâ, lis'ca, mó:i itd.
- b) eksponenti i i ü mogu ujedno označivati i slabu prejotaciju odnosno prelabijalizaciju vokala³.

4) Oznaka za kvantitetu vokala i konsonanata. Dužinu označuje kolon iza znaka: a:, è:, n:, š: itd., a poludužinu umjesto kolona točka iza znaka: u', i', e', ž' itd.

5) Oznaka za akcent. Akcentuiran silabem označuje se dužom uspravnom criticom ispred konsonanta koji neposredno prethodi naglašenomu silabemu, ili ispred samoga silabema ako njime počinje slog, npr. *hs/sh D 'cř:n, k'ri:vo, p'tič, na'uka, 'oko* itd.

6) Oznake za intonaciju⁴:

- a) silazna intonacija označuje se gravisom: *sln* okò:, grà:t „grad”, *hs/sh grà:d, bràt, nòge, rù:ke*.
- b) uzlazna intonacija označuje se akutom: *sln nò:ga* „noga”, *hs/sh nòga, rú:ka*. U *hs/sh* govorima, za razliku od *sln*, gdje se tako bilježi svaka uzlazna intonacija, označujemo akutom samo tzv. novoštokavsku uzlaznu intonaciju, kakva se nalazi i u standardnom izgovoru.
- c) ostale *hs/sh* intonacije nenovoštokavskoga uzlaznog tipa⁵ označuju se til-dom: *D mlä:ti:m, krä:í, krä:j, jää:ma*.

² Iza simbola *D* donose se primjeri uzeti iz dijalekata, a primjeri bez toga simbola uzeti su iz standardnih jezika.

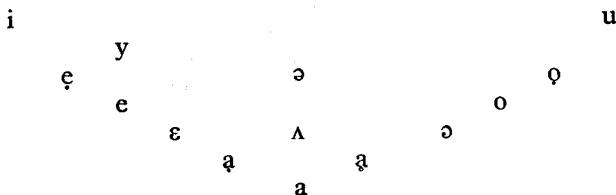
³ To znači da se u OLA prejotirani/prelabijalizirani vokali ne mogu razlikovati od uzlaznih diftonga u kojima je prvi član oslabljen, tj. ie, ue i sl. mogu označivati i diftonge i prejotirane/prelabijalizirane vokale, no ta je posve neznatna razlika opravданo zanemarena.

⁴ Kako se intonacije razlikuju samo na naglašenim sloganovima, sam se naglasak u užem smislu ne bilježi uz njih, tj. automatski se podrazumijeva.

⁵ Radi se, prije svega, o naslijedenoj starohrvatskosrpskoj uzlaznoj intonaciji (tzv. „čakavski akut” u tradicionalnoj terminologiji), ali i o raznim, akustički sličnim, sekundarnim uzlaznim intonacijama.

Vrijednost znaka određena je ukupnošću svih oznaka primijenjenih na osnovnome znaku (bilo da se radi o jednostavnom slovu ili o slovu izmijenjeno dijekriticima ograničene upotrebe). Tako [ö:] označuje nazalizirani dugi *o* pod specifičnom *hs/sh* uzlaznom intonacijom, [ɔ:] označuje isti kompleks polazeći od zatvorenoga *o*, [ʃ:] označuje slogotvorni dugi *r* pod silaznom intonacijom, [i], označuje reducirani nazalizirani *j* itd.⁶

Vokalski trokut

U vokalskom su trokutu predstavljeni znakovi za sve osnovne glasove, s izuzetkom znakova za specifične sln rezikske vokale ɛ, ø, i, ɯ kao i znakova za labijalizirane prednje vokale ø, u, jer se ti glasovni tipovi ne smještavaju korektno u dvo-dimenzionalni koordinatni sustav⁷.

Iz transkripcije OLA izostavljeni su znakovi ы, ҭ, ҭ, Ҽ, ҽ, koji nisu zastupani u jugoslavenskim dijalektima⁸.

Tablica sonanata i šumnih konsonanata

Sonanti

(w)	m
(v)	n
l	r
j	í
ł	ń
ł	ř

Šumni konsonanti

p	b	ɸ	β/(w)
t	d	θ	ð/ð
c	ʒ	s	z
ć		š	ž
č	đ	ś	ź
č	ž	š	ž
ķ	g	χ	ɣ/ɣ
k	g	x	
?	h	h	h

⁶ Među sredstvima izloženoga grafijskog inventara, uz slučaj iznesen u bilj. 3, dvojnu funkciju ima samo kružić ispod jednostavnoga slovnog znaka: u vokalizmu vrijedi kao dijakritik ograničene upotrebe (samo [a]), uz sonante kao sistemna oznaka za sloganost, tako da se te dvije funkcije nikada ne susreću.

⁷ Nemoguće je naime smjestiti [ø, ɯ] zajedno s vokalom [y]. Osim toga, znak ø predstavlja glasove bez razlikovanja stupnjeva usnoga otvora.

⁸ Možda bi znak za glas [i] nešto točnije odgovarao umjesto znaka za [y] kada se radi o čakavskom glasu koji predstavljamo s pomoću y, ali tu iz praktičnih razloga nismo dirali u tradiciju našega predstavljanja u OLA.

Na tablici su predstavljeni znakovi za sve osnovne glasove. Znakovi za [w, v] donose se, i to u zagrada, dva puta: među sonantima i među šumnim konsonantima (turbulentima, opstruentima)⁹. U OLA se naime ne registrira razlika između sonornih i šumnih vrijednosti tih glasova, uostalom, posve zanemarljiva. Naši dijalekti, kao i ostali slavenski, postupaju u tom pogledu na tri načina: u jednima su ti glasovi uvijek sonanti (većina slovenskih i čakavskih govora, gotovo svi štokavski), u drugima su ispred vokala sonanti, inače šumni konsonanti (većina kajkavskih i makedonskih govora), u trećima, rijetkima, uvijek su šumni (neki makedonski govor).

Kao i u vokalskom trokutu izostavljeni su znaci iz OLA koji predstavljaju glasove nezastupane u našim dijalektima [ř, k^b]. Treba još dodati da su koruški spiranti [b̥ d̥ g̥] morali na tablici dijeliti mjesto sa sličnim neprekidnim glasovima [w ð γ] — dvije kolone za zvučne neprekidne šumne konsonante suvišno bi komplikirale tablicu¹⁰.

★

Fonetska transkripcija, i kada je najsavršenija, uvijek je na bar dva načina ograničenih mogućnosti. S jedne strane, nije moguće izbjegći kompromisima (makar i nesvesnjima) s fonološkom interpretacijom fizičke akustičke (i artikulacione) stvarnosti, što dovodi do nejednakosti u stupnju primijenjenoga razlikovanja na raznim sektorima općega inventara, a s druge strane, ljudski faktori onemogućuju identičnu primjenu u svim idiomima kojima je neka transkripcija namijenjena. Zato smo prisiljeni svaku transkripciju shvaćati kao opću konvenciju i izgrađivati pojedinačne konvencije za njezinu primjenu.

Osobito je to potrebno kada se kao u ovome zborniku daje sustavna fonološka interpretacija glasovnih činjenica zapisanih na terenu fonetskom transkripcijom, to više što fonetski identični ili gotovo identični fakti mogu imati u raznim govorima posve različit fonološki status i prirodu. O tome se više govori u Uvodu i u samim konkretnim fonološkim opisima, a ovdje će biti riječ samo o nekim momentima vezanima upravo za samu transkripciju. Osim toga, potrebno je još iznijeti i ostalo znakovlje koje nije transkripcijskoga karaktera, a upotrebljava se u ovome zborniku.

Neke poteškoće proistječu iz same činjenice da je fonetska transkripcija rađena za potrebe OLA, gdje južnoslavenski punktovi ne čine ni pune petine ukupnoga broja. Prirodno je stoga da je nekim specifičnim sjeveroslavenskim potrebama dana razmjerno veća važnost. Tako je npr. Sjever veoma izdiferenciran u pogledu prisutnosti/odsustnosti glasa [ŋ], koji je u slavenskome svijetu svagdje gdje postoji, samo alofon fonema /n/, tj. njegova poziciona varijanta. No na Jugu se taj velarni alofon fonema /n/ pojavljuje redovno u gotovo svim govorima (ispred /k g/), pa bi bilo zaista suvišno stodvadesetak puta ponavljati istu konstataciju. Razumije se, u zapisima će η figurirati, ali u samim fonološkim opisima spominjat će se samo ako za to ima posebnih razloga.

⁹ Terminu „šumni suglasnici“ (шумные, Geräuschlaute) odgovara po artikulatornim kriterijima termin „opstruenti“, po akustičnim „turbulentii“. Iako su nazivi ostalih dviju glavnih klasa glasova akustičnoga karaktera (vokali, sonanti), u ovome se zborniku upotrebljava prema pretežnoj praksi uglavnom termin „opstruenti“.

¹⁰ Među čakavskim punktovima zastupanima u OLA nema takvih gdje bi se morao upotrebiti znak ſ, predviđen u OLA za eventualnu upotrebu.

Našim je terenskim istraživačima stanovite poteškoće pričinjavalo razlikovanje velarnih [x, γ] i faringalnih spiranata [ħ, h]. Autorima fonoloških opisa za pojedine punktove stajalo je na raspolažanju samo ono što je istraživač zapisao na terenu i eventualno u svojem komentaru, a dodatne ili posredne informacije nisu uvijek bile dostupne. Na Sjeveru je pak osjećaj za to razlikovanje obično dobro razvijen.

Najteži su problemi uvjetovani ipak samom prirodnom stvari. Tu je u prvom redu odnos između [w] i [u] te još više sličan odnos između [j] i [i], to više što su česti zapisi reduciranoga izgovora. Zadržat ćemo se samo na problemu /j/, jer je on, na ovaj ili onaj način, prisutan u svim punktovima.

Glas [j], uvijek više-manje veoma slične fonetske prirode (tako da je sve nijanse gotovo nemoguće razlikovati čak da isti istraživač obide sve punktove), može u fonološkom smislu biti alofon fonema /j/ (on to i jest u gotovo svim *sln* i *hs/sh* punktovima, i to čak osnovni alofon!), može biti prvim i rjeđe drugim članom monofonematskoga diftonga, s drugim članom jednim glasom najčešće tipa *e*, može tvoriti fonetski iste takve bifonematske diftonge kao alofon fonema /j/ ili kao neslogovni alofon fonema /i/¹¹, a mogu i pojedina od tih rješenja koegzistirati kao slobodne ili stilske varijante. Osobito složeni problemi te vrsti javljaju se kod ijkavskoga refleksa. Zbog svih tih momenata piše se u opisima *j* za fonem /j/ svagdje gdje nema posebne važnosti da se označi upravo [i], iako su autori, naravno, potpuno svjesni da je u većini govora [j] zapravo najrjeđi alofon fonema /j/¹².

★

U ovome se zborniku uz znake fonetske transkripcije upotrebljava i niz konvencionalnih znakova i simbola. To su prije svega znaci za praslavenske foneme i simboli za pojedine kategorije fonema, a onda i još neki konvencionalni grafički signalni tehničkoga karaktera, dјelomično preuzeti iz prakse OLA.

Pri razmatranju distribucione problematike upotrebljavaju se sljedeći simboli:

V = vokal (ili, prema kontekstu, „silabem”, tj. vokal ili silabički sonant)

S = neslogovni sonant

O = opstruent (šumni suglasnik)

C = konsonant (tj. opstruent ili neslogovni sonant)

Znakovi za praslavenske toneme jesu:

a) na dugim silabemima

' = primarni akut

~ = neoakut

^ = primarni cirkumfleks

ˇ = tzv. neocirkumfleks

b) na kratkim silabemima

“ = inicijalni kratki silazni

‘ = ostali primarni kratki

ˇ = sekundarni („metatoniski“) kratki.

¹¹ To drugo često je u makedonskim govorima, gdje onda [i] kao alofon fonema /i/, iako gubi slogovnu vrijednost, zadržava vrijednost more.

¹² Praktički se znak *j* upotrebljava u ovom zborniku uglavnom samo u diftonzima.

Navedeni prozodijski pojmovi kao i znakovi za njih upotrebljavaju se uvjetno, kao etikete za označivanje prozodijskih tipova u poznatim kategorijama primjera. Time se, naravno, ne implicira fonološka individualnost svake od tih jedinica u bilo kojem periodu, niti naučna opravdanost teorija koje su uvele neke od spomenutih naziva.

Simbol V može se upotrebljavati u opisima suvremenih govora u svim kombinacijama s oznakama OLA za intonaciju, akcent i kvantitetu: 'V, 'V:, 'V·, Ȑ, Ȑ:, Ȑ·, V, V:, V, V·, V:, Ȑ, Ȑ:, V, V·.

Kada se pak u opisima govori o ishodišnometu sustavu, onda se simbol V upotrebljava i u obliku \bar{V} i \check{V} za predviđanje dugih i kratkih nenaglašenih silabema¹³.

Grafički signali:

\emptyset = znak za nepostojanje glasa, npr. $\leftarrow \emptyset$ kada glas nastaje u protezi ili pri zatrپavanju zijeva, ili $\rightarrow \emptyset$ kada se glas gubi.

\leftarrow = postaje od

→ = prelazi u

|| = znak za paralelne likove

X = znak za paralelne morfološki neistoznačne likove, npr. velik X veliki
 — signal za povezivanje akcenatskih cijelina: *hs/sk* na *ru/ku*.

D = signal u ovome tekstu, kako je već spomenuto, da slijede

D = signal u ovome tekstu, kako je vec spomenuto, da slijede primjeri uzeti iz dijalekata, a ne iz standardnih jezika.

Možda neće biti suvišno napomenuti da se u ovom zborniku, u skladu s uzusom u OLA i s pretežnom fonološkom praksom u svijetu, fonemi donose u kosim zagrada: / /, a afofoni u uglatima: [].

Pregled osnovnih znakova s primjerima

U pregledu se donose svi osnovni znakovi, tj. slova bez dijakritikâ i slova izvedena s pomoću dijakritika ograničene primjene. Primjeri se navode prvenstveno iz standardnih jezika kako bi se vrijednost glasova lakše identificirala, a ukoliko pojedinih glasova nema u ortoepskim inventarima standardnih jezika, ili kojega od njih, ili pak postoje za to stanoviti metodološki razlozi, navode se primjeri iz dijalekata.

S pomoću dijakritičkih oznaka neograničene primjene mogu se od znakova u pregledu dobiti znakovi za sve glasove u našim dijalektima zastupanima u OLA.

Vokali

- a kao *sln* b'rat, lípa, tá:k, grà:t; *hs/sh* tákó:, lípa, bràt, grà:d, dá:la, čítá:, *mak* 'maka, 'taka, *D* ma:'la, 'sa:t, 'vika:t.
 ą glas srednji između [a] i [e], kao *sln* *D* žá:na, *hs/sh* *D* žá'na, 'misál', pà:t, dà:n, *mak* *D* 'raka „paka”, sáRNA, br'ast.
 ε glas srednji između [a] i [e]¹⁴, kao *sln* k'met, žé:na, *hs/sh* *D* 'vene:, žé:na, mě:so, *mak* *D* 'nearen.

¹⁸ Isti znaci kojima se obilježavaju praslavenski tonemi upotrebljavaju se i u konkretnim opisima, po potrebi, ali samo u reduciranoj „ishodišnom“ inventaru (ili ~ ~).

¹⁴ Znak je upotrebljava se u OLA i u ovom zborniku samo za govore u kojima otvoreno je stoji u oponoziciji prema e.

- e kao *sln* pog'lej, *D* z've:zda, *hs/sh* žéna, kmèt, žé:na:, pè:t, *mak* 'den, 'žena, bi'de:jki.
- ę „uski” glas tipa e, kao *sln* zvé:zda, pè:t, *D* 'n'ęxče „nihče”, b'rëza, *hs/sh* *D* ma'tikę, 'vę:nęc, 'mędvedica, zvę:z'da, 'dę:n, *mak D* 'dęn, 'polę || 'poli.
- y „široki” glas tipa i, s oslabljenom prednjom artikulacijom, kao *hs/sh* *D* 'ryba || 'riba, 'tyca || 'tica.
- i kao *sln* 'miš, ti:, tí:xo, *hs/sh* tıxo, ígla, miš, ti:, zí:ma, *mak* 'ti, 'tifko „тифко”, *D* 'sudi: „суди”.
- u glas tipa u, ali s prednjom artikulacijom, kao *sln* *D* kuščar, mü:xa, k'l'u:č, *hs/sh* *D* k'rux, 'lu:di, t'ruba, *mak* *D* kluč.
- ü kao *sln* k'rux, lú:č, ú:lica, drù:gi, *hs/sh* úlica, múxa, drù:g, rú:ka, *mak* 'ulica.
- ø „uski” glas tipa o, kao *sln* nò:č, mò:š „mož”, *D* 'šöu, 'ofce, 'jagoda, *hs/sh* *D* 'töča „tuča”, kø:ritø, mò:š, vò:k, *mak D* 'koń, gu'l'amø.
- o kao *sln* 'kou „kol”, *hs/sh* nóga, pòlé, vò: || vò:l, nò:ževi, *mak* 'vol, 'pole, 'mo:i || 'mo:i „moi”.
- ɔ glas srednji između [a] i [o]¹⁵, kao *sln* 'rók, nò:ga, *hs/sh* *D* nóga, *mak* le'to:vo || le'to:vo.
- ą glas srednji između [a] i [o], kao *sln* *D* k'ravä, 'dą:š, *hs/sh* *D* k'ravä, glą:'va, *mak D* 'raka, 'pat, 'magla, 'varba.
- ø glas tipa o, ali s prednjom artikulacijom, kao *sln* *D* 'vóni „ven”, 'šörki „šurki”, za'kø:riti „zakuriti”, *hs/sh* *D* 'nøs, 'køkøš, 'gøvørlë se, 'sø: „jesu”, pø:tøk.
- ʌ glas srednji između [a] i [ə], kao *mak* *D* wʌ:kot, br'ʌ:s'tot, dʌ:s'katा.
- ə kao *sln* 'pøs, stə'za, s'mørt, vétér, *D* 'də:š, 'zə:t „zet”, *hs/sh* *D* 'dən, 'sən, 'čə:st, *mak D* 'raka, 'dən, w'łek, 'wem'ʌ „виме”, 'gørlu.
- ɛ „zasopli” rezijijski glas tipa e, kao *sln* *D* mad'vët, m'reža, sma'reka, 'nësel, 'pëkel, 'sëden, 'tekel, 'cësta, st'rea, 'jesen.
- ı isto tipa i, kao *sln* *D* ž'vína, 'lipa, s'ljwa, li'sjica, 'jša.
- ü isto tipa u, kao *sln* *D* 'muşa, 'rušica, 'bük, 'küa, 'ruška, 'üt.
- ø isto tipa o, kao *sln* *D* 'øsen, na_pa'töce, 'döbär, 'koža, ko'leno, 'øra, øt'rök, urata'nø.

Sonanti

- m kao *sln* mó:rje, mí:sliti, *hs/sh* mó:re, misliti, *mak* 'majka.
- n kao *sln* 'on, nò:s, 'nič, *hs/sh* ò:n, nò:s, ništa, *mak* 'noga.
- ń kao *sln* 'koń, *hs/sh* níva, mü:ńa, kòn, *mak* 'koń, 'bańa.
- ŋ kao *sln* bà:ŋka, á:ŋka „Anka”, *hs/sh* bà:ŋka || báŋka, à:ŋka „Anka”, *mak* 'baŋka, *D* f'ranga¹⁶.
- ł (labio)velariziran glas, kao *sln* *D* 'šu:ła, *hs/sh* *D* łù:k, k'la:še, *mak* 'bel, 'selo, k'luc.
- ł kao *sln* lá:s, lè:s, *hs/sh* là:kat, lipa, lù:k, *mak* 'kolo „Кољо”, 'lubof „љубов”, 'liljak „лиљак”.
- ń kao *sln* krá:ń, *hs/sh* lí:biti, zé:lé, *mak* *D* 'lut, 'zelé „зелје”.

¹⁵ Upotrebljava se samo u opisima gdje odgovarajući glas stoji u opoziciji prema o. Usp. bilj. 14.

¹⁶ Upotreba toga znaka također je ograničena, kako je to objašnjeno u tekstovnom dijelu.

- r kao *sln* 'rak, rí:ba, *hs/sh* ràk, ríba, rú:ka, *mak* 'rak, 'riba, 'raka.
 R stražnjojezični glas, kao *sln D* ?rá:ga „krava”, rəž „rž”.
 j kao *sln* 'juk „jug”, já:ma, *hs/sh* jùg, *mak* 'juk „jyg”, 'javor¹⁷.

Šumni suglasnici (*opstruenti*)

- p kao *sln* pá:sti, pí:sati, *hs/sh* pàsti, pí:sati, *mak* 'pat, 'pet.
 b kao *sln* bá:ba, bé:u, *hs/sh* bába, biti, bòb, *mak* 'baba.
 φ bilabijalni bezvručni spirant, kao *sln* φ'se || u'se.
 b bilabijalni zvučni spirant s jakom frikacijom, kao *sln D* 'wərba „vrba”, bé:warca „veverica”.
 w bilabijalni zvučni spirant sa slabom frikacijom¹⁸, kao *sln D* k'rawa, *mak D* 'woda, w'łek.
 f kao *sln* 'fant, fí:ga, *hs/sh* fućkati, *mak* 'furna.
 v kao *sln* vás: ví:no, *hs/sh* vóda, ví:no, nòv, ó:vca, *mak* 'voda, 'vino¹⁹.
 t kao *sln* 'tam, tí:xo, *hs/sh* támio, tixo, *mak* 'tamu, 'tifko „tivko”.
 d kao *sln* dà:r, dé:lo, *hs/sh* dà:r, dim, rò:d, *mak* 'dar, 'deło.
 ǵ interdentalni bezvručni spirant²⁰, kao *sln D* 'dèđ || dèđ || dèđ „ded”, *mak D* 'đaros, ǵi'ría.
 đ interdentalni zvučni spirant s jakom frikacijom, kao *sln D* đò:x.
 ð interdentalni zvučni spirant, kao *mak D* 'marđa „marđa”, ðas'kała.
 c kao *sln* cé:na, kó:nec, *hs/sh* càr, kónac, *mak* 'car.
 3 zvučni prednjojezični afrikat, kao *sln D* 'ta:žga „takega”, *hs/sh* ótaž.bi „otac bi”, *D* jèzero, 'buže „usne”, 'bęžek „bazga”, *mak* ʒ'voni, 'žit „sud”.
 s kao *sln* sà:t „sad”, senò:, nò:s, *hs/sh* sàlo, sélo, nò:s, *mak* 'nos.
 z kao *sln* ze'len, zatò:, *hs/sh* znàti, kóza, rè:z, *mak* 'zet, 'zajak.
 č bezvručni subdentalni afrikat (cakavski „mokri” glas), kao *hs/sh D* šter'nište || šter'nišče, ž'liča || ž'lica „žlica”.
 š bezvručni subdentalni spirant (cakavski „mokri” glas), kao *hs/sh D* štra'šif „strašiv”, nù:š „nos”.
 ž zvučni subdentalni spirant (cakavski „mokri” glas), kao *hs/sh D* žě:ja „žeda”, ja'žik, 'koža „koža”, ko'ža „koza”.
 ī bezvručni palatalni ploziv, kao *sln D* s'veća „sveča”, *hs/sh D* nò:f „noć”, š'tù:ka „štuka”.
 đ zvučni palatalni ploziv, kao *sln D* 'da:jce „jajce”, *hs/sh D* sagrâ:đen.
 č kao *sln D* s've:ća, *hs/sh* kùća, nò:ć, *mak D* 'kuća „kyća”, 'noć „noć”.
 ȝ kao *hs/sh* méđa „meda”, ròžen, *mak D* 'međa „mera”, 'luže „luye”.
 š bezvručni palatalni spirant, kao *sln D* γ'rejši „grehi”, *hs/sh D* šèsti „sjesti”, k'la:še „klasje”, vo'śina „vosak”.

¹⁷ O upotrebi j/i govori se u tekstovnom dijelu.

¹⁸ Isti se znak upotrebljava bez obzira na to da li je /w/ u distribuciji uvijek sonant, ili je u nekim pozicijama šumni suglasnik. Navodi se na ovom mjestu, po tradiciji OLA, da mu se odredi točan položaj u nizu.

¹⁹ Isti se znak upotrebljava bez obzira na to da li je /v/ u distribuciji uvijek sonant, uvijek šumni glas, ili naizmjence jedno i drugo u raznim pozicijama. Usp. i bilj. 18.

²⁰ U OLA je za tu funkciju predviđen znak þ, ali kako se respektivni glas nalazi samo u govorima jugoslavenskih jezika i, bar koliko su zastupani u OLA, ne i u drugim slavenskim, a u svjetskoj se fonetici i fonologiji široko upotrebljavaju oba znaka, uzeli smo za ovaj zbornik onaj koji je praktičniji u tiskarsko-tehničkom smislu.

- ž zvučni palatalni spirant, kao *hs/sh D* ížesti „izjesti”, *gruõ:žą* „grožđe”.
- č kao *sln* 'čas, oči; *hs/sh* čàs, òči, *mak* 'čaša.
- ž̄ kao *sln D* 'dež̄ja „dež̄ja”, *hs/sh s̄ž̄ba* „srdž̄ba”, žá:mija „džamija”, *mak* 'žamija „čamija”.
- š̄ kao *sln* šá:la, ší:lo, *hs/sh* šá:la, šilo, *mak* 'šaren, 'širok.
- ž̄ kao *sln* žá:ba, žl:u, *hs/sh* žàba, žì:v, nò:ž, *mak* 'žaba, 'život.
- k̄ kao *sln* kó:sa, kí:səu „kisel”, *hs/sh* kósa, kiseo, *mak* 'kosa.
- ḡ kao *sln* glè:dam, govorí:m, *hs/sh* nòga, nòge, rò:g, *mak* 'noga.
- x̄ kao *sln* xí:tər „hiter”, ti:x, *hs/sh* xitri: „hitri”, tix, *D* xo'diti, *mak* 'tixo „тихо”.
- ḡ zvučni velarni spirant, s jakom frikacijom i uskim otvorom, kao *sln D* wò:ḡ (← lqḡ), gò:s, ó:g].
- γ̄ zvučni velarni spirant sa širim otvorom i slabijom frikacijom, kao *sln D* 'no:γa, γ'la:va, *hs/sh D* no'γa „noga”, γla:'va, 'uγo „uhu || uvo”, *mak D* ey'la, buγ'na.
- ?̄ bezvučni glotalni ploziv, kao *sln D* ?rá̄pa „krava”, ȝè:? „jok (vek)”.
- h̄ bezvučni faringalni spirant, kao *hs/sh D* mú:ha, hò:ža „hodža”.
- h̄ zvučni faringalni spirant, kao *sln D* no'ha.
- k̄ bezvučni palatovelarni ploziv, kao *hs/sh D* 'ruke, *mak* 'kerka, o'de:jki.
- ḡ zvučni palatovelarni ploziv, kao *hs/sh D* 'noge, *mak* 'laǵa, 'luǵe.
- χ̄ bezvučni palatovelarni spirant, *sln D* γ'rejxi „grehi”.

Osim transkripcije egzemplificirane u ovome pregledu, namijenjene prikazivanju suvremenih govora, upotrebljava se u tzv. ishodišnim sustavima (v. Uvod) transkripcija za praslavenski i(li) druge više-manje uvjetno shvaćene starije jezične faze. Ona se ovdje ne reproducira, jer odgovara praksi u OLA, a i pretežnoj slavističkoj praksi u svijetu.

